

Benda Gyula

Kisvárosi társadalom és gimnáziuma

Egy mezővárosi gimnázium helybeli diákjai a 19. század első felében

A társadalomtörténet már jó ideje felfedezte a középiskolai diákok rekrutációjának problémáját: Bácskai Vera és Sasfi Csaba évek óta folytat jelentős kutatásokat 19. század első felének dunántúli és pesti gimnáziumait látogató diákok társadalmi összetételéről, Karády Viktor pedig szinte iskolát teremtett a modernizáció és iskoláztatás polgári kori vizsgálatában.¹ Az előbbi kutatás egyik részletesen vizsgált középiskolája a keszthelyi ferences, majd premontrei katolikus gimnázium (1772–1850). Jómagam 1986 óta dolgozom Keszthely társadalomtörténeti monografikus kutatási programján. Ez mint kutatási terv egy mezővárosi közösség történeti rekonstrukciójaként fogalmazódott meg. (Benda 1987), majd a munka során egyre erősebb hangsúlyt kapott a társadalmi változásnak egy kisvárosban hosszabb időszakaszban (1696–1848), másrészt mikrotörténeti szinten zajló együttes nyomon követése.² Sasfi Csaba ösztönzéseire már 1990-ben feldolgozta a keszthelyi gimnáziumba járó helybeli diákok társadalmi jellemzőit, a diákok iskolai pályafutását 1806 és 1848 között, elsősorban az anyakönyvek bejegyzéseire támaszkodva (Sasfi 1990). A későbbiekben a már említett kutatási programban az ő elképzelése alapján valósult meg a gimnázium valamennyi diákjának személyi és iskolai adatait tartalmazó számítógépes adatbázis, aminek ennek első elemzési eredményeit már közreadta (Sasfi 1997).

Saját kutatásaimban a kezdetektől egyértelmű volt, hogy annak módszere az egyénekre, családokra, társadalmi csoportokra fellelhető egyedi és tömeges adatoknak (nyilvántartások, összeírások pl. anyakönyvek, kataszter stb.) egyesítése a nevek alapján (Benda 1987). A feldolgozás tényleges léptéke az idő folyamán módosult, többszintűvé lett: az összevont (aggregált) makro jellegű mutatók mellett egyre fontosabbá vált az egyedi (mikroszintű) életutaknak, nemzedékek egymásutánjának nyomon követése (Benda 2000). A kutatási terv a feldolgozandó nyilvántartások között kezdettől fogva számolt a helybeli katolikus gimnázium anyakönyveivel. Az ennek adatait tartalmazó adatbázis elkészülte után lehetővé vált a több mint háromezer (köztük hétszáz keszthelyi) diák adatait tartalmazó gimnáziumi adatbázis³ összekapcsolása az időközben elkészült keszthelyi demográfiai és társadalmi adatbázisokkal.⁴ Ennek elemzése részeiben beépül a társadal-

1 Erről ld. Sasfi 1997, Karády 1997, Karády 2000. Az 1848 előtti kutatások támaszkodnak a Zala Megyei Levéltárban korábban végzett ilyen irányú vizsgálatokra: Degré 1966, Degré – Simonffy 1975, Kapiller 1984, Kapiller 1987, Kapiller 1990.

2 A készülő doktori értekezés címe: Zsellérből polgár. Társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban.

3 Sasfi Csabával terveztünk egy mikroszintű kutatást a gimnázium (keszthelyi és környékbeli) diákjainak életútjáról, motivációjáról, életkörülményeiről, de ez – néhány később felmerült körülmény miatt – nem valósult meg. Az OTKA támogatásával folyó dunántúli kutatásról ld. Sasfi 1997. Itt mondok köszönetet Sasfi Csabának, hogy az adatbázist továbbépítésre és elemzésre átengende.

4 Keszthelyre saját kutatásomban elkészült a demográfiai adatbázis (1730 és 1849 között valamennyi házaspár és gyerekei), az adóösszeírásokat egyesítő adatbázis (1747–1848 közötti fellelhető adóösszeírások), valamint számos részterület személyi adatbázisa (nemesség, hagyatéki összeírások és végrendeletek, céhes nyilvántartások, házösszeírások stb.).

mi változásról készülő munkámba, itt jelenleg mintegy összefoglalóan arra vállalkozom, hogy Sasfi Csaba korábbi eredményeit részletesebb és pontosabb adatokkal újból megvizsgáljam, igazoljam, illetve továbbfejlesszem. A tanulmány két módon közelíti meg a problémát: a rendszeres (kvantitatív) vizsgálat az 1808–1848 közötti évekre korlátozódik, de a társadalmi és családi (mikro)elemzésnél az 1782-vel kezdődő valamennyi adatot figyelembe veszem.⁵ Az elemzés során nem törekszem az iskola társadalmi szerepének minden oldalú vizsgálatára, hanem két kérdésre keresek elsősorban választ:

- kik járnak gimnáziumba?

- mi az iskoláztatás szerepe a társadalmi reprodukcióban és mobilitásban?

Az első kérdés tárgyalásánál azt elemzem, kik azok, akik elkezdik a középiskolát: hányan vannak, hány évesek, milyen társadalmi és családi háttérből kerülnek az iskolába. Őket belépőknek nevezem. A második kérdés a kilépésre vonatkozik: mikor, hány osztály elvégzése után lépnek ki a gimnáziumból és milyen társadalmi helyzetet foglalnak el a helyi középfokú iskolában végzett tanulmányaik után.

A KESZTHELYI TÁRSADALOM

Keszthely a 19. század első felében 8–9000 lakosú település. Közigazgatásilag két részre oszlik: egyrészt a település nagyobb része oppidum, azaz úrbéres mezőváros a Festeticsek kezén, másrészt két utcája úrbéres jobbágyfalu (polgárváros, a 19. század második felében Kiskeszthely). A 18. század végétől ehhez még két, részben önigazgató, területileg nem elkülönülő communitas társul, a nemesi communitas (1787) és a zsidó község (1767). A város határában szőlőhegyek fekszenek, ezek fokozatosan szőlőhegyekké szerveződnek (Cserszeg, Diás, Gyenes, Tomaj, Vashegy és Vonyarc), a 19. század első felében a népesség egyik fele állandó lakosként kitelepül ezek területére. A szőlőhegyek 1846 után önállósulnak és leválnak a városról.⁶

A település lakói jogállásukat tekintve is megosztottak. A kisváros (oppidum) lakosai a 18. század első felében libertinusok, majd az úrbérrendezést követően zselléreként szolgálnak és adóznak. Hosszabb úrbéres per után 1838-ban a város örökös szerződést köt a Festeticsekkel, ami azonban csak 1846-ban lép életbe. A szőlőhegyi népesség jogállása is bizonytalan és változó (házatlan, majd házas zsellér). Polgárváros lakói úrbéres jobbágyok és zsellérek. A nemesség 1846-ig megőrzi különállását. A zsidó közösség is több tekintetben elkülönül jogilag, a 19. század első felében, azonban a zsidó lakosság fokozatosan integrálódik a mezővárosba.

⁵ A gimnáziumi adatbázis 1782–1850 közötti évekre terjed ki, a keszthelyi születés és lakóhely csak 1808-tól van szisztematikusan megadva. Ekkortól adja meg az anyakönyv a szülő vagy gondviselő nevét és foglalkozását, rendi állását (ez az azonosításhoz szükséges adat). A korábbi évekre is azonosítottunk számos keszthelyi gyereket, de ez nem teljes, s a sok azonos nevű család miatt nem is lehet egyértelműen végigvinni.

⁶ A település történetére összefoglalólag ld. Bontz 1896 (kissé elavult), Koppány – Péczely – Sági 1962. Jól használható a helytörténeti lexikon Keszthelyre és a belőle kivált településekre vonatkozó szócikkei: Kovacsics 1994, újabban pedig Müller 2000. A város jogállására: Szántó 1984, Degré 1964 (mindkettő elég elavult) és Sándor 1999 (ez utóbbi zavaros). Saját eddigi eredményeim a népesedésre vonatkozóan megjelentek Benda 1997, Benda 2000. A szőlőhegyekre: Szántó, Vajkai 1999, Benda 1997. A piacközponti szerepre Bácskai 1997.

A települést a vizsgált korszakban több központi funkció emeli egy kistáj központjává. A kereskedelmi utak kereszteződésénél kialakult Keszthely fejlődését a 18. században már nem a távolsági kereskedelem, hanem a piacközponti szerep határozza meg: egy kisebb körzetet lát el iparcikkal, és gyűjti össze annak mezőgazdasági feleslegét. A Festeticsek itt építik ki birtokaik központi igazgatását és jelentős majorságot hoznak létre. Festetics György idejétől kezdve pedig Keszthely jelentős iskolai központtá is válik. Mindennek hatására az 1830-as évektől egyre erősebben érezhető, hogy Keszthely jelentős kisvárosi központ, amely fokozatosan vonz magához igazgatási funkciókat is (járás-központ).

Keszthely alapvetően mezőgazdasági jellegű kisváros marad ebben az időszakban, a háztartásfők többsége szántó- és szőlőművelésből él. 1740 után, a Festeticsek földesurasága idején az igás állatot is tartó háztartások súlya lassan csökken, majd pedig jelentősen visszaesik. A szőlőből élő népesség aránya nem csökken, de kisebbé válik az átlagos szőlőterület. A kiépülő majorságok (Fenekpuszta, a Georgicon gazdasága, Újmajor) nagyszámú cseléd és uradalmi alkalmazott népességet vonzanak a településre. Az aktív iparosok száma és aránya a konjunktúrákat követve emelkedik és süllyed, a reformkor éveiben növekszik. Ekkor a szolgáltatás, kereskedelem terén működő háztartásfők aránya emelkedik gyorsan. A munkamegosztási (foglalkozási) változásokkal párhuzamosan módosul a vagyoni rétegződés is: a ház- és szőlőbirtok továbbra is jellemző marad, de ezen belül felértékelődik az iparosok és kereskedők kezén levő városi ház, szőlővagyon, valamint a pénztőke szerepe megnő.

A társadalmi mobilitás elemzésekor az a gyakorlat, hogy nemzedékek között vagy egy szakmai pályafutás során elmozdulásokat mérünk egy társadalmi-foglalkozási skálán. Minden ilyen vizsgálatnál tehát alapvetően fontos a társadalmi szerkezet, csoportképződés leírása. Itt csak arra van mód, hogy a kutatásaink során kialakított társadalomképet röviden leírjuk. A tevékenységszerkezetre (munkamegosztásra) épülő nagycsoportokat egyrészt beágyazzuk a város jogállási helyzetébe, másrészt az egyének közötti személyes relációk rendszereként is megközelítjük. A kirajzolódó csoportokat egyben sajátos identitású halmazoknak is tekintjük. A mezővárosban mindenkor laknak megyei tisztviselők, birtokos nemesek. A Festeticsek földesuraságát megelőzően ezek nagyobb számban éltek itt, majd a 18. század végére eltűnnek. Az 1830-as évektől szórványosan újból megjelennek, de ekkor már inkább csak tisztviselőként, orvosként, ügyvédként. A kisváros társadalmának gerincét a „gazdák” és „mesteremberek” alkotják: gazdáknak nevezük az igás állatot tartó, szántóművelést is folytató családokat, mesteremberek pedig a céhes iparosok, akár iparüzésből, akár visszavonultan, szüleikből élnek. A 18. század utolsó harmadától a város önreprezentációja egyre inkább az iparosság hangsúlyozásával történik. A visszaszoruló gazdák előbb a település külső részeire, majd a szőlőhegyre költöznek ki, és fokozatosan, lassan eltávolodnak a kisváros társadalmától. Az iparosok alkotják a középréteget. A kereskedők, szolgáltatók csoportja gyakran változik, de ebből kerül ki a mindenkori legvagyonosabb réteg. A szőlőből élők már külön csoportot alkotnak, a 19. századra egyre többször emlegetik őket szőlőművesként (vinicola). A vagyonosabb és szegényebb elemek mindenkor elváltak egymástól. Sajátos kisebb csoport a polgárvárosi telkes jobbágyság: néhány régi családot leszámítva a 19. századra az emelkedő és süllyedő elemek keverékeként viszonylag gyorsan változik összetétele. Ugyan-

csak jellegzetes foglalkozási csoport a halászoké, akiket céhes szervezetük az iparosok világával, gazdaságaik és életmódjuk pedig leginkább a gazdákéval köt össze. A településen élő kismemesség felolvad a fenti csoportokban, igazgatásilag elkülönül, de társadalmi kapcsolatrendszerében teljes egészében beépül a fenti csoportokba. A Keszthelyre nagyobb számban beköltöző német anyanyelvű iparosok, horvát anyanyelvű kránicok (cséplők), szolgák és iparosok nem szerveződnek külön etnikai csoporttá. A mezővárosi társadalom a zsidóságot leszámítva vallásilag is homogén katolikus, a néhány görög kereskedő, evangélikus és református iparos és gazdatiszt nem bontja ezt meg. Külön társadalmat alkot az uradalomhoz kötődő népesség és a zsidóság. Az uradalom társadalma durván három osztatú: legfelül a tiszték (officiales), alul a cselédség, a kettő között egy köztes irányító (vincellér, gazda, várnagy stb.), részben „szakképzett” (kerész, birkás, svájceros stb.) csoport helyezkedik el. A relációs elemzés (keresztiszülők, házassági tanúk) erős patrónus-kliens viszonyt mutat e hármas tagolódás szerint. Az uradalom szolgálatában álló családok már a 18. században kissé elkülönült kapcsolatrendszerben élnek, ezt a gyorsan és bevándorlásból növekvő cselédség térbeli és társadalmi elkülönülése is erősíti. Végezetül integrálódása ellenére külön zsidó társadalomról is kell beszélnünk. A vallási, etnikai, nyelvi különbség, az egyedi jogállás formálja sajátosra a zsidó kereskedők, iparosok világot, azonban éppen a gimnáziumi diákság elemzése is azt mutatja, hogy egyre jelentősebb az asszimilációs jelenségekkel is járó integrálódás.

A fenti társadalomképet a kutatás során operacionalizáltuk, a továbbiakban a kvantitatív elemzésnél ezt használjuk. Az adóösszeírások, foglalkozási megnevezések alapján osztályoztuk a háztartásfőket:

- tisztviselő, szakértelmiségi a megyei vagy uradalmi hivatalt betöltő személy;
- gazda az, akinek földje és igás állata is van, a szőlőművelők csak szőlő és tehén vagy sertés után adóznak;
- iparos mindenki, aki céhes mesterséget űz;
- kereskedők a dikális adórendszer quaestorai és mercatorjai (boltos és kalmár), szolgáltatatók a kocsmát, vendéglőt, révet bérlők.

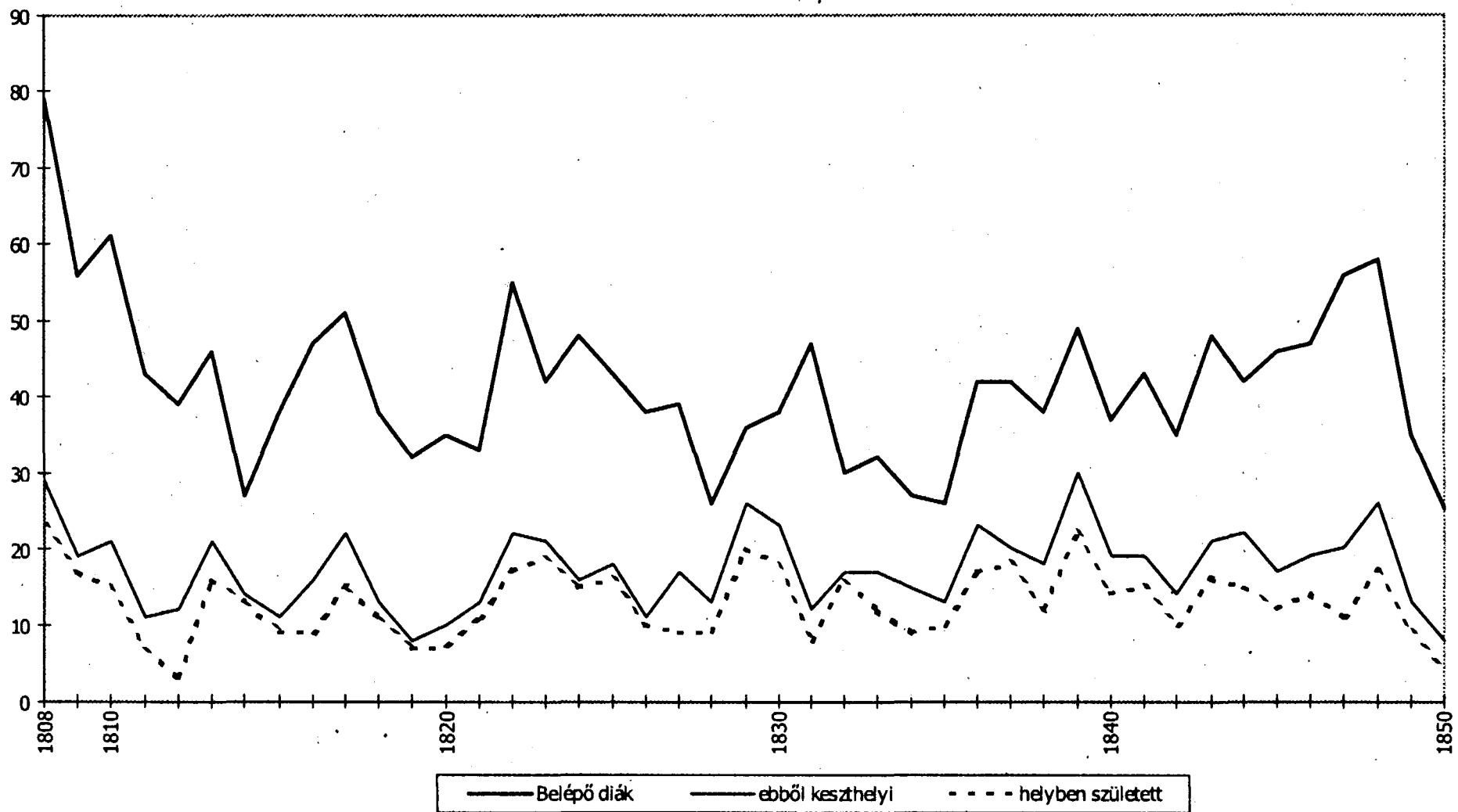
Megkülönböztetjük még a halászokat és az uradalmi alkalmazottakat. Az osztályozás nem azonos a társadalmi minősítéssel, de annak részben alapja.

A DIÁKOK SZÁMA, ÉLETKORA ÉS SZÁRMAZÁSA

Ha a vizsgált sokaságot nézzük, 1808 és 1847 között Keszthelyen 703 diáknál találtuk a keszthelyi gimnázium anyakönyvében azt a megjelölést, hogy helyben született vagy ott lakik. Ezek közül 521 születését megtaláltuk az anyakönyvekben, illetve 135 tanulónál biztos, hogy másutt született (szülei később vándoroltak Keszthelyre) vagy biztosan nem a városban született (a család nem élt a városban).

1. ábra

A keszthelyi gimnázium belépő diákjai 1808-1847

Évenként megnézve az új belépőket (ezek általában az első grammatikai osztályban kezdik tanulmányaikat) igen erős ingadozást találunk. (Vö. Függelék 1. táblázat) Ez jellemző a gimnázium egészére, de a helybeliekre is. Ennek következménye az, hogy a születési évek szerinti szám is erősen ingadozik. Elemzésünk szempontjából az a kérdés, hogy vajon demográfiai, gazdasági, társadalmi vagy pedig intézménytörténeti okok állnak e mögött.

Az 1. ábrán jól látható erős hullámzást részben magyarázhatják demográfiai ingadozások: a visszaesést mutató évek és évjáratok egyben a tizenkettedik évüket megélt fiúk számának süllyedését is mutatják. Az egyházi keresztelési és temetési anyakönyvek alapján megközelítő számítást végeztünk a tizenkettedik életévüket megélt fiúk számáról (Függelék 2. tábla)⁷. A két idősor közötti korreláció együtthatója 0,68, ez közepesnél erősebb összefüggést jelez. Ha egyes évek visszaesését vizsgáljuk, hasonló eredményre jutunk: 1800-ban 63-ra becsülhető a 12. Életévüket megélt fiúk száma, ebből az évjáratból 14 diák került ki, a következő évben születettek esetében az erősebb halandóság miatt (az 1800-as évek első évtizede magas halandóságú éveket hoz) csak 51 fiú marad életben, ez magyarázhatja a diákok között ennek az évjáratnak kisebb voltát (9 tanuló). 1803-ban, 1815-ben, 1831-ben is magyarázhatja a születések csökkenése és a magasabb halandóság a létszám visszaesését. De más években a kiugróan magas vagy alacsony számot nem indokolja a demográfiai változás. Egészében a görbe más okok miatt ingadozhat. Az évenkénti eltérést véletlen tényezők is okozhatják. Amennyiben a gyerekeiket a gimnáziumba küldő szülők sokasága kicsi (a kisvárosi társadalomnak kisebb része), a 10-13 éves korcsoport véletlen ingadozása sem kizárt. A demográfiai összefüggés azonban elég erős ahhoz, hogy felfigyeljünk arra, hogy a századfordulón felerősödő

⁷ A meghaltak mellett figyelembe vettük a lehetséges korrekciót (azonos keresztnevek előfordulása, rövid születek közötti intervallum). A korrekciókra: Benda 2000.

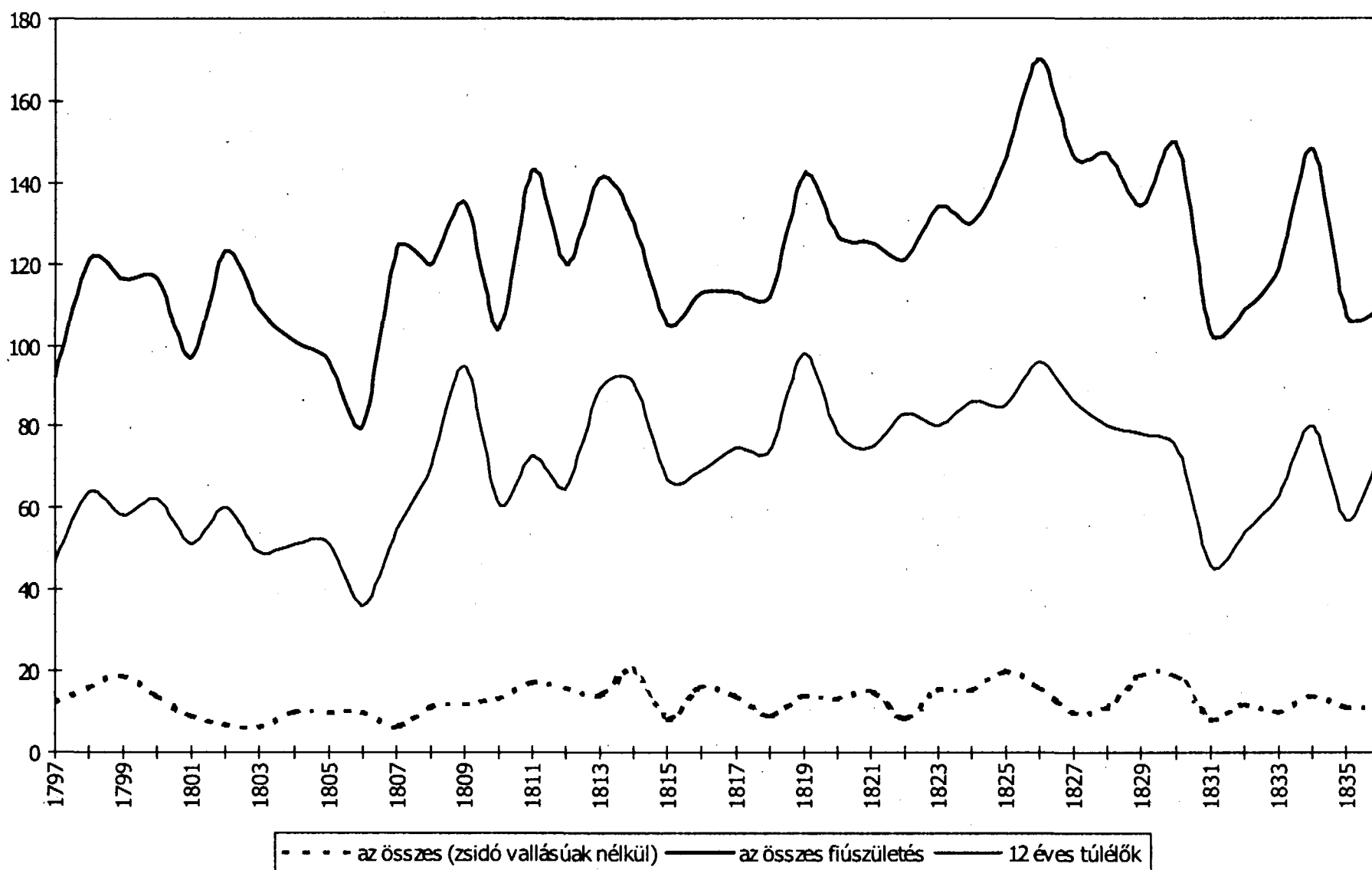
halandósági válságok eltérő nagyságú évjáratokat eredményeztek (ez magyarázhatja a keszthelyi és a teljes létszám párhuzamos mozgását).⁸

Az éves ingadozás mellett hosszabb hullámok váltakozása is kirajzolódik (a születési évjáratoknál: az 1790-es évek vége, 1811–1814, 1823–1830). Ezeket gazdasági, azaz konjunkturális jellemzőkkel magyarázni nem tudjuk. Az 1800-as évek magas halandósága okozhatja a visszaesést. 1823 stabilizálódik tíz felett az évjáratok száma (1831-es csökkenés, láttuk, megint halandósági okokkal magyarázható), ez okozza az összlétszám lassú emelkedését. Az egyes évjáratok esetében azonban trendszerű emelkedés nem látható. Ezekben az években a keszthelyi katolikus születésszám inkább stagnál, a város növekedését a zsidók számának emelkedése és bevándorlás okozza.⁹

A tizenkettedik életévüket megélt fiúk és a közülük gimnáziumba járók számának összevetésével beiskolázási arányt is becsülhetünk. 1800 és 1809 között a fiúk 16,5 járt legalább egy osztályt, 1810–1819 között az arány 19,8 (az 1810-es évek végén a temetések anyakönyvezés átmenetileg romlik, a korrigált halandósággal az arány 25 százalékra ugrik), a következő évtizedben 17, majd 1836-ig számolva 19 százalék. A beiskolázási arány tehát becsülésünk szerint nem emelkedik. Ezt a jelenséget magyarázhatja, hogy a mezőgazdaságból élők (gazdák és szőlőművelők) megőrzik súlyukat a település népességében, de gyerekeik egyre kevésbé élnek a középiskola lehetőségével, emellett megnő az uradalmi cselédség aránya, ők sem küldik gyerekeiket gimnáziumba.

2. ábra

A keszthelyi születésű fiúk beiskolázási megoszlása 1797–1836

⁸ A halandóságra ld. Benda 2000.

⁹ A népességszámra lásd korábbi tanulmányaimat: Benda 1997, Benda 2000.

A gazdasági konjunktúra hatását a beiskolázásra nem tudjuk igazolni, viszont a családok gazdasági helyzetének módosulása befolyásolta a gyerekek iskolai pályafutását (és későbbi pályaválasztását). Mindszenti János csizmadia (házasság 1799) három idősebb fia gimnáziumba járt. Az apa 1819-ben tönkrement (Benda 1987), s az 1814-ben született legkisebb fiú már nem iratkozott be a középiskolába. A gazdag Puli kereskedőcsaládban pedig a kitagadott, korán meghalt György két fia csak egy-egy gimnáziumi osztályt végzett, unokatestvéreik azonban hatot (ld. később).

A születési adatok lehetővé teszik, hogy a pontos belépési életkort kiszámítsuk.¹⁰ A legtöbben 11 éves korukban kezdik a középiskolát, de a 12, majd pedig a 10 és 13 évesek is népes csoportot alkotnak. Azt mondhatjuk, hogy a keszthelyi diákok általában 10–13 éves koruk között kezdik el a középiskolát. A szélsőségesen alacsony életkorokat (6 és 7 év) ellenőriztük, mindegyik esetben olyan diákokat találtunk, akik végigjárták a hat osztályt, tehát tehetségesek voltak. Az idősebb korúakat is külön megvizsgáltuk. Egy részük magasabb osztályba lépett be, valószínűleg más iskolában vagy magántanulóként járt korábban. Így is hitelesnek tűnik a néhány igen magas életkor (22 és 16–19 év). Esetükben egyetlen dolog állapítható meg: gyakran özvegy édesanyjuk (esetleg mostohájuk) szerepel eltartóként. Az apa halála késleltethette a gyerek iskoláztatását.

1. táblázat

A belépő diákok számított életkora 1808–1847

életkor	szám	életkor	szám
6	1	13	2
7	2	14	42
8	7	15	17
9	29	16	9
10	94	17	1
11	139	18	1
12	113	19-	2

Első kérdésünk az, hogy kik jártak a gimnáziumba, függetlenül attól, hogy egy-két osztályt végeztek el vagy végigjárták annak valamennyi osztályát. A gimnázium küszöbként értelmezzük. Feltehető, hogy az első küszöb az elemi iskola. Keszthelyen a 18. Század első felében a 6–12 évesek 25–30 százaléka járt iskolába, tehát a gyerekek egy jelentős része semmilyen iskolába nem járt.¹¹ A középiskola a maga elkülönült rendszerével a szülők, a diákok és az egész helyi társadalom számára egy újabb küszöb lehetett. Vagyis azt gondoljuk, hogy aki akár egyetlen osztályt is elvégez, társadalmilag más pozíciójú, mint aki csak elemi iskolába járt vagy abba sem. A gimnáziumot elkezdőket tekintjük belépőknek, s megvizsgáljuk társadalmi hátterüket. Az apa (esetleg gyám) foglalkozását, társadalmi helyzetét 628 esetben (89%) tudtuk biztosan meghatározni. A tanulók több mint fele kézműves, iparos családból került ki, 15 százalé-

¹⁰ Az életkort korévben számítjuk, azaz a születési év és a kezdés éve közötti különbség adja az életkort (a pontosabb betöltött kor az adott esetben felesleges, mivel nincs iskolaköteles kor, amit az évkezdés előtt kellett volna betölteni),

¹¹ Király 1990: 188.

kuk esetében az apa megyei vagy városi tisztviselő, uradalmi tisztviselő vagy szakértelmiség foglalkozású volt. A kereskedők, kocsmárosok, vendéglősök aránya az apák között azonos az ökröt is tartó gazdák arányával (kb. 8%). Még említendő a halászok, uradalmi cselédek munkavezető vagy szakképzett csoportja (villicus, svájceros, kertész). A meghatározó az iparosság, és a város lakosságának mindenkor többségét kitevő szőlőművesek és gazdák pedig társadalmi súlyuknál sokkal kisebb mértékben vannak jelen.

2. táblázat

*A keszthelyi diákok megoszlása apjuk foglalkozási-társadalmi csoportja szerint 1808–1847
(abszolút számok)*

Évtized	tisztviselő értelmiségi	gazda	szőlőművelő	halász	uradalmi alkalmazott	iparos	kereskedő	szolgáltató	egyéb ismeretlen	összesen
1808–1817	25	22	13	11	3	73	2	4	17	170
1818–1827	17	15	3	1	7	84	5	2	15	149
1827–1837	30	8	10	5	7	84	9	6	20	179
1838–1847	29	13	6	6	17	91	20	2	15	199
Összesen	101	58	32	23	34	332	36	14	67	697
adatok százalékban										
1808–1817	14,71	12,94	7,65	6,47	1,76	42,94	1,18	2,35	10,00	100
1818–1827	11,41	10,07	2,01	0,67	4,70	56,38	3,36	1,34	10,07	100
1827–1837	16,76	4,47	5,59	2,79	3,91	46,93	5,03	3,35	11,17	100
1838–1847	14,57	6,53	3,02	3,02	8,54	45,73	10,05	1,01	7,54	100
Összesen	14,49	8,32	4,59	3,30	4,88	47,63	5,16	2,01	9,61	100

Évtizedenként az eltérés nem jelentős. Az iparosok és a tisztviselők aránya állandó. Az utolsó évtizedben a kereskedő szülők arányának hirtelen megemelkedése a zsidó vallású tanulók beáramlásával magyarázható. A gazdák, szőlőművesek gyerekeinek száma csökkenő trendet mutat.

A középiskola láthatóan kevésbé érdekes a település társadalmának felét adó *szőlőművelők* és *gazdák* fiai számára. A polgárvárosi jobbágy családok egyetlen gyereket sem küldenek a középiskolába, és a városi gazda réteg is erősen alulreprezentált az apák között. Az ebből a társadalmi közegekből továbbtanulók esetében valószínűleg egyedi okokat kell keresnünk, ilyennek ítélnéljük az iparos leszármazást anyai vagy apai ágon. A Funovicsok nemzedékeken át fazekasok, de az egyik ágban gazdák tűnnek fel, egy-egy fiú azonban közülük is tanul (természetesen fazekas lesz). Egy tanult rokon is lehet magyarázat: a Dékmár családból egy fiú kirurgusként¹² kiemelkedett, ez esetleg magyarázhatja unokaöcsének gimnáziumi tanulását. A gazdák között a kishemesi Csák és Dornyai család bukkan fel gyakrabban – a Csákokat külön elemezzük majd. Mindenesetre a kishemesi családok mellett néhány család gyakrabban fordul elő (egy-egy házaspár valamennyi vagy több fia), hogy a fiúkat a középiskolába is beíratják (lásd később a Rádi családot). Megfigyelhető végül az is, hogy ahol több fiú közül

12 Seborvos, borbély teljes gimnáziumi és arra épülő hosszabb-rövidebb szaktanfolyami képzettséggel. (Nem egyetemi diplomás orvos.)

egyetlen egy tanul, az általában a legfiatalabb. Mindenesetre a mezőgazdaságból élők-nél erősen szórványos jelenség a középiskola. Király Ferenc számításai szerint a szőlő-tulajdonosok között a legmagasabb az analfabétizmus 1837-ben, az 5 kapásnál kisebb szőlő után adózók 87 százaléka keresztet tett neve után az örökös szerződésen, a módosabbaknál viszont csak 53 százalék nem írta alá azt saját kezűleg (ezek között visszavonult iparosokat és gazdákat is találunk).¹³ Egyébként az innen kikerülő gyerekek belépési életkorának átlaga igen magas (12,18 év a gazdák fiainál és 12,06 év a szőlőművelőknél). A gazdák társadalmi súlya a 19. század elejére jelentősen lecsökken (számuk is visszaesik), az 1840-es évekre szinte teljes egészében kiköltöznek a szőlőhegyekbe. Vagyonuk jelentős marad (ház, de főleg szőlő), azonban társadalmi pozíciójuk egyébként gyenge.¹⁴ A földművelésből élő kisbirtokosok esetében a gimnázium a társadalmi reprodukcióban nem játszott szerepet, s ez még inkább igaz a szőlőművelők heterogénebb csoportjára.

Az *uradalmi alkalmazottak* csoportja átmeneti és sokféle. A birkások például részben bérlők, részben szaktudást képviselnek, általában vagyonos emberek. A vincellérként, gazdaként, villicusként megnevezett alkalmazottak is tehetős és tekintélyes emberek. Gyerekeiket általában uradalmi tisztek tartják keresztvíz alá, ők pedig gyakran keretszülei a konvenciók cselédek, alkalmazottak gyerekeinek. Ez a társadalmi helyzet magyarázhatja, hogy itt elsősorban e csoport gyerekeit találjuk diákként, de alkalmanként a legalacsonyabb státusú cselédek egy-egy gyereke is eljut a középiskolába.

A *halászok* esetében megint egy átmeneti csoporttal állunk szemben. Egyrészt céhet alkotnak, zárt, önreprodukáló foglalkozási csoportot, másrészt házassági és keresztkomasági kapcsolataik a gazdák és az iparosok irányába egyaránt nyitottak.

A *tisztviselő*, nemesi értelmiségi, gazdatiszti kategóriába több eltérő csoportot vontunk össze. Itt szerepelnek a megyei tisztviselők: járási esküdtek, szolgabírák, útbiztosok, katonai biztosok stb. esetében ismereteink szerint természetes már a reformkor előtt is a középiskolai tanulás. A gazdatisztek és a megyei tisztviselők azonban gyakran csak rövidebb időt töltenek Keszthelyen (a gyerekek többsége nem itt született). Az ismert korúaknál e csoportban a legalacsonyabb a belépési átlagkor (10,52 év). Megerősíthetjük azt, hogy ezeknél a társadalmi csoportoknál az iskola egyszerre reprodukciós követelmény és a kiemelkedés ígérete.

A tanulók zömét adó *iparosoknál* a középiskola egyre inkább norma. Érdeemes részletesen mesterségek szerint is elemezni összetételüket. Természetesen a kis létszámú szakmákban a demográfiai véletlenek esélye igen nagy: a három orgonakészítő fiú testvér, a könyvkötők is egyetlen család stb. Más esetekben az erős be- és elvándorlás csökkenti a gimnazista gyerekek számát. Az viszont egyértelmű, hogy a legnépesebb „mezővárosi” szakmák fiai adják a középiskolai tanulók zömét: csizmadia (58), szabó (34), szűcs (33), takács (27), varga-németvarga (22), fazekas (20). Történetírásunk ezeket a szakmákat hagyományosként könyveli el, a készthelyi adatok alapján viszont éppen azt fogalmazhatjuk meg, hogy e mesterségben is a gyerekek nagy számban és jelentős arányban lép-

13 Király 1990: 186.

14 A társadalmi pozíciót mérhetjük azzal, hogy milyen gyakran hívnak egy-egy házaspárt keresztkomának. A gazdák alig fordulnak elő az 1840-es évek előtt, akkor a szőlőhegyen lakók kezdik komának választani őket. A városi esküdtek között is ritka a gazda.

nek előre azáltal, hogy egy-két osztályt már a gimnáziumban is elvégeznek. Zömük ugyan az apai mesterséget folytatja, de egy kisebb részükről feltételezhetjük, hogy társadalmilag mobilizálódik, emelkedik. Az iparosoknál a reprodukció jellemzőjeként fogalmazható meg a középiskola egy vagy két osztálya. A következőkben ezt is részletesebben vizsgáljuk.

TÁRSADALMI REPRODUKCIÓ ÉS MOBILITÁS

Második alapkérdésünk, a társadalmi mobilitás, a felemelkedés az adott keretek között nem könnyen vizsgálható. Ugyanis a foglalkozásváltás, a társadalmi emelkedés általában földrajzi mobilitással jár együtt. A keszthelyi iskolák, az uradalom biztosít ugyan valamennyi lehetőséget a továbbtanulóknak, de zömük másutt telepedik le. Az iskolát elhagyók (a kilépők) sorsáról keveset tudunk, jelentős többségük hosszabb-rövidebb ideig, gyakran végleg kikerül a látókörünkből. A mesterséget tanulók vándorútra kelnek, csak kisebb részük tér vissza. A humanista osztályokat bevégzők hasonlóan elhagyják a várost. Az iparosoknál igen erős a szakmai önreprodukció, a néhány osztályt elvégzettek esetében feltételezhetjük az inasnak állást. A céhek megőrzött iratai alapján ezt néhány esetben tudjuk igazolni. A tanult hivatások közül a papok esetében a veszprémi püspökség névtárát tudtuk használni: megállapítható, hogy diákjaink közül kik lettek a püspökség területén pappá. Elszórt adataink vannak katonákról stb.

A humanista végzettség, azaz a gimnázium mind a hat osztályának elvégzése erős a tisztviselő rétegnél, ahogy erre már Sasfi Csaba is rámutatott (Sasfi 1990: 147). Ezeknek a diákoknak konkrét elemzése azonban nehézségbe ütközik, mert ez a csoport nem lakik tartósan a városban. A megyei tisztviselők gyerekei valószínűleg megmaradnak apjuk társadalmi miliójében, hiszen ekkor már erősen jellemző a hivatalviselő családok erős önreprodukciója. Az uradalmi tisztviselők gyerekei térben és a foglalkozási pályát** tekintve is mobilabbak. Esetleges, de megvilágító az Asbóth gyerekek pályája. Apjuk Asbóth János 1801 és 1823 között élt a városban, 1811-től a Georgikon igazgatója. A gimnáziumban Gergely és Lajos járt (ez utóbbi csak egy évet). A két, később honvédtisztként nevet szerzett fiú, Lajos és Sándor katonatiszti, illetve műszaki pályára lép. (Sándor egyetlen évet sem járt a keszthelyi gimnáziumba). Esetükben az evangélikus vallás is magyarázhatja, hogy másutt járnak középiskolába.¹⁵

Az iparosokra a közép szinten való kilépés és mesterség tanulása jellemző. A németvargáknál megvizsgáltuk, hogy a keszthelyi inasok közül hányan jártak középiskolába. 1808 és 1845 között 37 helybeli gyerek szerződött a mesterség kitanulására, közülük csak 13 járt ezt megelőzően gimnáziumba. Az iskolában egy-két évig tanultak, de nem közvetlenül azt követően szerződtek inassá, hanem két-három évvel később (11-12 évesen jártak iskolába, 16-17 évesen szerződtek).

A gazdák, szőlőművesek esetében a Keszthelyen letelepedők zöme gazdálkodik, egy kisebb részük lesz iparos. A gazda csoportból származó 58 fiúból 29 „eltűnik”. Az „eltűntek” közül néhány plébánosként bukkan fel,¹⁶ a 19. században ez a pálya már

15 Az Asbóthokra ld. Bona 1992, Tar 1987.

16 Plébánosok: Szeles Ferenc (1800-1885), egy gazdacsalád legfiatalabb fia, Vitéz János (1785-1841), Cseh György (1789-1862) ld. Pfeiffer 1982.

inkább a gazdák és iparosok gyerekeinek jelent karriert. Egy fiú ács, kettő csizmadia, kettő fazekas, egy pedig ismeretlen szakmájú iparos lesz. Három viszont igás állatot is tartó gazda, 8 pedig szőlőművelő lesz. A szőlőbirtokosok (33) esetében egy-egy bábsütőt, szabót, kőművest, halászt és ismeretlen szakmájú iparost találunk, 21 „eltűnik”, s kettő marad szőlőművelő.

A tanulás útján való *társadalmi kiemelkedési* lehetőségek között a legismertebb és a legrégebb (hagyományosnak nevezhető) a papi, szerzetesi pálya. A vizsgált korszakban Keszthelyről származó legnevesebb emberek a papi pályán haladtak végig vagy onnan indultak: Fejér György¹⁷ történetíró, Péteri Takács József¹⁸ író és irodalomszervező, Laky Demeter¹⁹ a premontrei gimnázium tanára, Vaszary Kolos²⁰ primás. Valamennyien a kisvárosi kézműves milióból indultak. A papi pályára került keszthelyiek általában kikerülnek látókörünkből, az ország számos papképzőjében fejezhették be tanulmányukat, s szétszóródtak az országban. A katolikus papság és a szerzetesrendek tagjainak társadalmi származására, toborzására vonatkozóan még nem kezdődtek kutatások, névtárak is alig állnak rendelkezésünkre (Koltai András 1997, Pfeiffer 1982). Ezek hiányában a veszprémi katolikus egyházmegye névtára segítségével megközelíthető „mintát” vettünk a papi hivatást választókból. 1849-ig 31 keszthelyi születésű papot találtunk az egyházmegyében, közülük 12 nemesi származású.²¹ Ezek között a birtokos-tisztviselő csoport számos családját találjuk: Juranics László (1725–1789) rezi plébános, Küllei János (1763–1849) és három fiú a Marton családból (János, testvére József és Jeromos Péter Ignác István pálos szerzetes). Ezek mind 18. századi példák, mivel ezek a családok eltűnnek Keszthelyről. Mellettük néhány nemeslevelet is bíró iparos család gyermekei követik ezt a mobilitási pályát. Ha viszont együtt nézzük az iparosok csoportját, annak súlyát jelentősebbnek ítéelhetjük. Mesterember fia volt az ismert Vaszari Kolos primás és nagybátyja Vaszari István plébános vagy Fejér György is. Talán jellemző adalék az, hogy az 1780-as években a pozsonyi papneveldeben három keszthelyi növendék kötött barátságot: Fejér György, a későbbi történetíró, akinek apja szűcsmester volt, Juranics László, aki megyei tisztviselő családból származott, s végül Péteri Takács József, akinek apja nemes volt, de mesterségére nézve kalapos, a taxások vagyontalanabbjai közé tartozott.²² Ez a baráti társaság mintegy kicsiben mutatja a keszthelyi származású papság összetételét. A másik megfigyelhető jelenség az, hogy egyes családokban több fiú is választja ezt az utat. Pongrácz György takács (házasság 1784) két fia, József (sz. 1790) és György (sz. 1792) lett papnövendék és plébános, Szabó Imre nemes szűcsmesternek is két fia (Lajos

17 Életrajza Zsidi 1963, Szilassy 1853 és keszthelyi kapcsolataira Klempa 1944.

18 Életrajza Takács Sándor 1890 és újabban Szabó Sándor 1983. Születési dátumát első életrajzírója tévesen állapította meg (egy évben két Takács József született), emiatt nem sikerült családi hátterét sem tisztázni eddig. Apja Takács Ferenc nemes kalapos mester volt (végrendelete), anyja Trunczer Katalin. A másik Takács József apja Per (takács) Márton takács volt. Az ő adatait „kapta kölcsön” az adatközlő plébános tévedése folytán Péteri Takács József.

19 Czigány László 1994 Laky Demeter János néven született 1818. december 25-én, 1835-ben elvégezte a helyi gimnázium hatodik, humanista osztályát, majd Győrben folytatta tanulmányait, 1837-ben Csornán belép a premontrei rendbe, 1942-ben tett fogadalmat, 1846-tól Keszthelyen tanít. A szabadságharcban vitt szerepe miatt Olmützben raboskodik.

20 Életrajza Kőrösi 1895 és Keményfy 1905.

21 Az adatokra ld. Pfeiffer 1982.

22 Szabó 1983: 184–185. Az adat Takács Sándor Péteri Takács Józsefről írt monográfiájából származik.

sz. 1846 és József sz. 1830) lett plébános. A Vaszariaknál az elsőként papnak tanuló István (sz. 1791) segíthette a később hercegprímássá emelkedő unokaöccsét (sz. 1932).

A másik hagyományos kiemelkedési lehetőség a hadsereg, a katonai (altiszti és tiszti) karrier volt. A rendszeres prozopográfiai kutatás még itt is várat magára, de Bona Gábornak az 1848–1849. évi honvédekről készült munkái némi fényt vetnek a lehetőségekre. A tisztviselő réteggel kapcsolatban már említett Asbóth Lajos (sz. 1803) apja a Georgikon igazgatója volt, a keszthelyi gimnáziumban néhány évet járt, 1817-ben a bécsi hadmérnöki akadémián tanult tovább, s 1843. évi visszavonulásáig századosi rangot ért el (Bona 1992: 7–10). Öccse, Asbóth Sándor (sz. 1810) a Selmeci Bányászati Akadémia elvégzése után néhány évig hadfi volt, de hamar leszerelt és mérnök lett (Bona 1992: 112). Gyuriss János apja szűcsmester volt Keszthelyen, a gimnáziumban hat osztályt járt, 1828-ban önkéntes az 5. Huszárezredben, 1842-ben tizedesként hagyja el a hadsereget, majd 1848-ban újra aktiválja magát s a komáromi vár védőjeként főhadnagyi rangot kap (Bona 1992: 34). Puli János vaskereskedő fia, János obsitosként szerepel az adójegyzékben.

Az egyetlen mobilitási pálya, ahol a nemesi státusz feltétel volt, a megyei tisztségviselés. A 18. század közepén még megtalálhatjuk Keszthelyen a hagyományosan tisztviselő családokat. Ilyenek például a helyben házat, örököszt birtokló Martonok, akiket a Festeticsek kiperelnek, kiváltanak itteni birtokaikból, s lassan mind elvándorolnak. Alacsonyabb státusú a Kákosy és a Juranics család, akiknél a hivatalviselés megélhetés és életforma. Tagjaik az esküdtségen túl nem emelkednek, de a gimnáziumi végzettség és a hivatal, illetve értelmiségi pálya nemzedékeken át megtalálható náluk. Ők is elvándorolnak. A 18. században e birtokos és hivatali nemességben a papi pálya is gyakori.²³ Az 1840-es években a Bogyay család beköltözésével lesz újra Keszthelyen ez a réteg. Átmene tileg – legalább is a gimnáziumi anyakönyv tanúsága szerint – más megyei tisztviselők is laknak itt.²⁴

Más esetet jelentenek azok a családok, ahol egy-egy fiú, ág emelkedik fel a hivatalviselés révén. Lappai György varga 1747-ben veszi feleségül Keszthelyen Szupponics Varga Juliannát, egy helybeli vargamester lányát. Két fia, László és Ferenc a veszprémi piarista gimnáziumban tanul. Ferencnek nyomát veszítjük, de László 1784-ben Keszthelyen veszi feleségül Sass Katalint, egy helybeli borbély (sebész) lányát. Nagyrészt Keszthelyen él és a szántói járás esküdtje. Fia, György is tanul és különböző hivatalokat visel. 1820-ban itt köt házasságot, de korán meghal (1826). Ifjabb Lappai György Károly fia gimnáziumot végez. Az idősebb Lappai György leánya, Erzsébet helybeli mesteremberhez megy férjhez. Lappai György tehetős ember, lovat és szarvasmarhát tart, igen nagy szőlőt birtokol, ezenkívül Vaspörben és Kálon örökölt nemesi birtokai voltak, de lényegében iparosi pozíciója határozta meg vagyoni és társadalmi helyzetét.²⁵ Varga Szűcs Pál szűcsmester az 1750-es években költözik Keszthelyre, s mindenkor nemesként taxát fizet. Fia,

23 A veszprémi egyházmegyében plébánosok e társadalmi miliőből: Küllei János (1763–1849), Marton János (1749–1833), az ó testvére, József (meghal 1810) pálos szerzetes, Marton Jeromos Péter Ignác István (1761–1821) szintén pálos szerzetes, majd plébános, Juranics László (1725–1789) ld. Pfeiffer 1982.

24 Többek között Hertelendy Gábor, Deák Ferenc gyámja, s így keszthelyi illetőségű diákként találkozunk vele. Zala megye antológiája 2001.

25 A Lappay család történetét az anyakönyvek, összeírások segítségével rekonstruáltuk, ismert 1774-ből Lappay György végrendelete is.

József a gimnázium elvégzése után útbiztos lesz. A Bándiak is keszthelyiek, bár szétszóródnak a környéken. Bándi Péter a katonai biztossáig emelkedik, gyámfiái a város gimnáziumában tanulnak. A Festeticsek központi jószágigazgatása és a keszthelyi uradalom is nyitott karrierlehetőségeket, amiket a helybeli iskolák (Georgikon) is segítettek. A rendszeres feldolgozás még e téren sem történt meg, de néhány esetben világos a helybeli kézműves családok fiainak gazdatiszti pozícióba való emelkedése. Az egyik sajátos pálya a kertész: ezen a leglátványosabb emelkedés Lerman Józsefé, akinek apja posztós volt Keszthelyen ő pedig a Georgicon tanára lett.. De Mindeszentí Péter is főkertész 1847-ben (apja csizmadia), Rádi János is kertész az uradalomban.

Mezővárosi karrierlehetőség a kirurgus, a tanító, a jegyzői pálya. Dékmár János (sz. 1782) gazdacsaládból származik, talán keresztapja, Bodor Gergely kirurgus is elősegítette, hogy a fiú tanuljon: 1794 és 1798 között az első humanista osztályig jutott el Keszthelyen, végül maga is sebész lesz. János fia (sz. 1813) majd követi (1838-ban váltja ki borbélylegényként a vándorkönyvét, ő Keszthelyen csak egy gimnáziumi osztályt végzett). Vasvári Márton (sz. 1783) apja szabómester volt, fiából hét év gimnáziumi tanulás után kirurgus lett. A kirurgus (sebész vagy borbély) részben iparosnak is számított. Mezner Ferenc (sz. 1793) tanító apja, Mezner Vencel posztósmester volt (a harmadik generációban három fiú végigjárja a helyi gimnáziumhat osztályát), Szűcs Gerő (sz. 1813) keszthelyi jegyző 1822 és 1828 között végezte el a gimnáziumot, apja nemesember és kirurgus volt.

IPAROSOK, KERESKEDŐK ÉS GIMNÁZIUMI TANULMÁNYOK

A gimnáziumban többséget kitevő iparos gyerekek számára a legáltalánosabb pályalehetőség a mesterség tanulása. Már Sasfi Csaba rámutatott erre. Az 1837-tel induló keszthelyi „vándorlegények könyve” alapján 47 gimnazista nyomát találta meg: „Ezek 44,68 %-a csak az első, 36,17%-a második, 8,51%-a harmadik, továbbá hárman negyedik és ketten az első humanista osztályig jutottak tanulmányaik során. Apjuk foglalkozása – ami 35 esetben ismert – kivétel nélkül iparos...” (Sasfi 1990: 154). A fenti elemzés tovább mélyíthető, ha egy-egy jellemző foglalkozási csoportot, néhány családot külön is megvizsgálunk. A céhekre vonatkozó iratok sajnos összehasonlítható elemzéseket nem tesznek lehetővé. A csizmadiáknál megmaradt a céhbe való belépés jegyzőkönyve, de nincs inasfogadási jegyzőkönyv (a csizmadialegények valamilyen okból a vándorkönyvek kiadásának jegyzőkönyvéből is kimaradtak), a németvargáknál van inasfogadásról forrás, de más okmány nem maradt fenn. A fazekasok, a kőművesek és kőfaragók esetében tudunk még vizsgálni.²⁶

Legelőször a legnépesebb szakmát, a *csizmadiákat* emeljük ki. Keszthelyen a 18. század közepétől mindenkor a legnépesebb céh a csizmadiáké volt. 1772-ben 25 céhtagot számláltak meg, 1826-ban 33-ra tehető a számuk.²⁷ Egy részük nemes, tehát az adóösszeírás-

26 A keszthelyi céhek fennmaradt jegyzőkönyvei Zala Megyei Levéltár Céhes iratok gyűjteménye

27 1772-ben a céhprivilegiumok megújítása kapcsán készült el a céhtagok összeírása, megtalálható a Festetics család levéltárában. P 235 Acta antiqua miscellanea No 556. Számait közli Kovacsics József. Az 1826. évi adatot az ebben az évben készült házősszeírás foglalkozási bejegyzései alapján számoltuk (ebben a nemesek is megtalálhatók). 1817-től rendelkezésünkre áll a csizmadia céh felvételi jegyzőkönyve is.

okban őket nem találjuk meg. 1758-ban 16 csizmadia adózott, 1787-ben szintén 16, 1817-ben 29, 1837-ben pedig 32. A csizmadiák között viszonylag gyakori a nemes jogálás, 1826-ban négyen vannak. 1758-ban 16 csizmadia adózik, 1787-ben szintén 16, 1817-ben 29, 1837-ben pedig 32. Nem mindegyik fizet adót a mesterség után, feltételezhetjük, hogy ők szőlejük műveléséből élnek, a mesterséggel időszakosan vagy végleg felhagytak. Ez a visszavonulás időnként a csizmadiák egynegyedét-egyharmadát érintette, s köztük a leggyakoribb ez a jelenség. A mesterek általában házzal és szőlővel is bírtak, az iparosok átlagánál valamivel kedvezőbb vagyoni helyzetben voltak.²⁸ Az adót személyekre, vagyonra és jövedelemre vetették ki, a vagyoni-jövedelmi helyzet a fizetett adó összegével megközelítően mérhető. 1837-ben öt csizmadia a legnagyobb összegeket fizető felső decilisben található, 8 pedig a másodikban (a többiek a középső tizedekben szóródnak). Elsősorban szőlőtulajdonuk révén kerültek a jelentősebb adózók közé, mesterségüket harmadik osztályúnak minősítették. Az induló mesterek – gyakran apjuk vagy apósuk mellett zselléreként lakva és velük dolgozva – kevesebb adót fizetnek, az öregek is lecsúszhattak az alsóbb decilisbe (esetleg csődbe mentek), de a csizmadiákat leginkább közepes helyzetű iparosként jellemezhetjük.²⁹ A csoportra részben erős foglalkozási zártság jellemző, részben pedig sok a beházasodott, beköltöző mester. A keszthelyi gimnázium anyakönyvei 1780-as évektől maradtak fenn, ezért csak az 1769 után született gyerekek iskolai pályáját és életútját vizsgáljuk, két korszakra bontva.

1770 és 1789 között 105 fiú született csizmadia apától, közülük 13 éves kora előtt meghalt 40, az életben maradt 65-ből mindössze nyolcan iratkoztak be a gimnáziumba. A gimnáziumba járó gyerekek közül három apja mesterségét követi, maga is csizmadia lesz, egy talán emelkedik a helyi társadalmi ranglétrán, uradalmi hajdú lesz. Három pedig eltűnik a szemünk elől (ezekről feltételezhetjük, hogy mesterséget tanultak). Végül egyetlen egy helyben házasságot köt és szőlejéből él, esetében társadalmi süllyedésről beszélhetünk. Ha valamennyi fiúgyermek pályáját együtt tekintjük, akkor házasságkötés előtt vagy agglégényként még további 5 közülük meghal, nem tudunk semmit 34-ről. (Ezek között lehetnek nem anyakönyvezett halottak, de véleményünk szerint zömük mesterséget tanulva vándorolt el.³⁰) Keszthelyen köt házasságot vagy ott él házasember-

28 Kollár András csizmadia és felesége hagyatékát 1820–1821-ben írták össze Keszthelyen. Háza volt a főutca alsó részén (alszeg), 516 váltóforint értékben, Diáson három szőlejenek együttes értékét hordókkal, szerzőkkel 3955 váltóforintra becsülték. Mindszenti János csizmadia vagyonát csőd miatt írták össze és árverezték el 1819–1820-ban. Szőlejét 1226 forintért adták el, lakóházát 530 váltóforintra becsülték. Ezzel szemben Bubanits Balázs fiatalon meghalt csizmadia vagyona 18 forint értékű anyagból és kész csizmából, valamint néhány ruhadarabból és szerszámból állt. Bubanits 1835-ben vette el Kelcsecs Annát, ekkor lépett be a céhbe, s félévvel rá meghalt. A szintén csizmadia após házában élt. Sülecz Antal (1816) és Töreky Ferenc (1849) csizmadia vagyonának összeírása házzal és jelentős szőlővel bíró mesterembereket mutat. A hagyatéki összeírások és a csizmadiák vagyoni helyzetére Benda 1997 és Benda 1995, valamint Király – Benda 1989 az iparosokra általában.

29 Az adóösszeírások részben a városi levéltárban, részben a megyei levéltárban találhatóak, illetve néhány a Festetics család levéltárában érhető el.

30 Csizmazia István fia József (sz. 1774. 03. 16) 1794-ben németvarga inasnak szerződik, mivel Keszthelyen nem találtuk meg halála időpontját, valószínűleg elvándorolt. Számos csizmadia kerül úgy Keszthelyre, hogy csizmadialányt (esetleg más iparos lányt) vesz feleségül. Ezek vándorlásuk során kerülhettek a városba, s kihasználták az adódó lehetőséget a házasságra és a céhbe lépésére. A Keszthelyről vándorútra induló mesterlegények hasonlóképpen ragadhattak meg vándorútjuk során más városokban. A Kesz-

ként 16, ezeknek fele csizmadia lesz, egyikük ismeretlen ipart űz, halászként él egy, gazdálkodik, szőlőt művel három. Vagyis az ismert esetekre leginkább a mesterség és a státus tartása a jellemző, alig látható emelkedés (beleértve a középiskolába járókat) vagy süllyedés.

1790 és 1829 között születettek fiúknál az arányok módosulnak. 157 fiúból 88 éri meg a 13 éves kort, közülük 43 legalább egy évet járt a keszthelyi gimnáziumba. A középiskola esetükben is társadalmi és foglalkozási szempontból csak részben mobilizál: egy fiú gazdatiszt (főkertész) lesz, egy másik puszkaműves mesterséget tanul, 14 azonban megint csak apját követi a csizmadia mesterségben (egyikük pedig ismeretlen ipar után adózik). A legtöbb gimnáziumba járó fiú (24) későbbi sorsáról semmit sem tudunk, közülük 10 ötnél több osztályt végzett, ezekről feltételezhetjük, hogy folytathatták tanulmányaikat, s ennek végén magasabb társadalmi csoportba emelkedhettek. A többenél megint csak a mesterség tanulása maradhatott, ahogy ezt a németvargáknak állók esetében igazolni is tudjuk (Per János csizmadia fia négy gimnáziumi osztály elvégzése után 1840-ben inasnak szerződik, további sorsa neki is az „eltűnés”). A gimnáziumba járóknak tehát mintegy negyede emelkedhetett ki az apa társadalmi helyzetéből. Ha megint valamennyi fiút megnézzük, akkor továbbra is az önreprodukció a legerősebb tendencia (19 fiú lesz bizonyíthatóan csizmadia, öten közülük nem jártak középiskolába). Három fiúról tudjuk, hogy más mesterséget gyakorol (a már említett puszkaműves és ismeretlen szakmájú mellett egy ácsot találunk, ő nem járt gimnáziumba). Mindössze három esetben mozdulnak el a fiúk a mezőgazdasági foglalkozás irányába, s válnak szőlőművessé, ami lefelé mobilitást jelent. A fiúgyermek egynegyedéről (26) most sincs semmilyen adatunk, másik negyedükről (24) pedig csak azt tudjuk, hogy gimnáziumba járt, róluk már írtunk. A gimnázium tehát már a csizmadiagyerekek felének életpályáját jellemzi, és az a társadalmi reprodukció egyik meghatározója lesz (de nem kizárólagos, láttuk, hogy a gimnázium nélkül is vezet út az apai mesterséghez). Az apa társadalmi pozíciójából (foglalkozással mérve) a kiemelkedés helyben minimális, de az elvándorlóknál talán erősebb (minden nyolcadik, a középiskolások negyedéről feltételezhetjük ezt). A csizmadiák esetében a gimnázium néhány osztálya a 19. század első felében alapvetően a társadalmi újratermelés részévé válik.

A társadalmi újratermelés azonban magasabb ismeretszint és új képességek megszerzése mellett valósul meg. Pontosan mérni nem tudjuk az írni-olvasni tudás nemzedéki különbségeit, de adataink alapján a 18. századra feltételezhetjük, hogy zömében még a csizmadiák nem tudtak írni: Erdődi József (házasság 1782) egészen a városbírói pozícióig emelkedett, mégis csak kereszttel írta alá nevét, két fia is csizmadia lett, a gimnáziumba egyik sem járt – János maradt a keresztnél, József már aláírta az okmányokat; Sülecz Antal (házasság 1784-ben) még írástudatlan volt, fiai már mind jártak gimnáziumba, egyikük uradalmi hajdú lett, a másik kettő csizmadia; idősebb Laki István is még keresztet rajzolt neve helyett, fiai mind beiratkoztak a gimnáziumba.³¹ 1838-ban Király

helyen házasságot kötő és céhbe lépő csizmadiákra már alig jellemző az elvándorlás. Sőt inkább kivételes. A csizmadiák jegyzőkönyve egyetlen esetről emlékezik meg, Göncz István visszatér Varasdra, ezért kiválik az itteni céhből.

31 Az aláírásokat a végrendeletek, hagyatéki összeírások alapján tudjuk vizsgálni. Erdődi József esküdtként, majd városbíróként számos alkalommal volt hitelesítő tanú, Sülecz Antalnak maradt a végrendelete 1823-ból.

Ferenc adatai szerint még a csizmadiák fele kereszttel hitelesítette az örökös úrbéri szerződés elfogadását,³² de 1808 után már inkább azt feltételezhetjük, hogy a Keszthelyen született csizmadiák nemcsak írni tudtak, hanem egy-két osztályt gimnáziumba is jártak.

A változást egy-egy család esetében nemzedékről nemzedékre közelebbről is nyomon követhetjük. Laki István (az adójegyzékben gyakran Laki Csizmadia Istvánként nevezik meg) 1765. november 17-én Keszthelyen született, apja halász volt. Csizmadia mesterséget tanult, 1786-ban szülővárosában kötött házasságot. Ő még írástudatlan volt, legálábbis aláírás helyett mindenkor keresztet rajzolt. Mindhárom felnőttkort megélt fia csizmadia lett. A legidősebb, István (sz. 1790) a helybeli gimnáziumban nem volt diák, feleséget más településről hozott. Imre (sz. 1792) és Mihály (sz. 1797) már három, illetve öt éven át Keszthelyen volt diák. Fiaik – összesen hét fiú a harmadik nemzedékből – mind tanult középfokon. Egyikük, a már említett Laky Demeter premontrei szerzetes-tanár lett, hárman csizmadiák lettek, háromnak pályáját egyelőre nem ismerjük (az 1840-es években jártak iskolába). Ez a családtörténeti vázlat egyrészt a hagyományos világról alkotott képünket erősíti: bezártság a származási csoportba, kiemelkedés a papnak tanulás útján, másrészt a végzett osztályok számát figyelembe véve az iskolázottsági szint emelkedését mutatja nemzedékről nemzedékre. A *németvargák* esetében egyrészt az apák foglalkozásának sokféleségét állapíthatjuk meg, de majdnem kizárólag csak iparosok gyerekei szerződnek vargainasnak.

3. táblázat

A németvarga inasok apjuk foglalkozása szerint

Az apa foglalkozása		Az apa foglalkozása	
ács	3	kertész	1
árendás	3	kirurgus	1
bognár	1	kocsmáros	1
csizmadia	4	konv.	1
fazekas	1	kovács	1
gazda	2	lakatos	1
gombkötő	1	szőlőművelő	2
háztulajdonos	2	szűcs	3
iparos	3	szabó	5
ismeretlen	2	tímár	1
jobbágy	1	takács	1
kőműves	1	varga	11
		Összesen	53

Itt is erős az önreprodukció. Viszont még 1820 után is csak az inasok kevesebb mint fele (30-ból 14) járt korábban néhány osztályt a gimnáziumba. Az inasszerződés 17-18 év körül történik, a gimnáziumból való kilépés és az elszerződés között két-három év telik el. A hagyományos mesterséget űző iparosok közé tartoztak a Vaszariak is. Vaszari Ferenc szűcsmester az 1790-es évek elején költözött házas emberként Kesz-

³² Király 1990: 186. Király Ferenc az 1838. október 4-i örökös szerződés aláíróit az 1836–37. évi dikajegyzékkel vetette össze. (1990:166.) Hat csizmediát azonosított, ebből három sajátkezűleg írta alá a dokumentumot. 1836–1838 között 21–23 csizmadia adózott ipar után, ezek közül háztulajdonos volt. Azóta a kutatás személyi katasztere jelentősen bővült, lehet, hogy egy újabb azonosítás némileg eltérő adatokat adna.

helyre, gyerekei (az első házasságából öt fiú maradt életben, születtek 1791 és 1803 között, a második feleségétől egy fia volt) az iskolázás révén mind feljebb emelkedtek. Két pap, tanító gazdatiszt került ki közülük. Az ő esetükben egy egész család kiemelkedett a kézművességből.³³

A csizmadiák a fazekasokkal, szabókkal, takácsokkal a legnépesebb és hagyományosnak tekintett szakmák képviselői. Az iparosoknak van egy másik csoportja, a modernebb vagy újabb szakmák, illetve a számos legényt foglalkoztató iparosok. A két csoport számos vonatkozásban elválik egymástól (helyiek és bevándoroltak, magyarok és más anyanyelvűek, esetleg külföldiek, hagyományos és modern bútorok stb.).³⁴ Ilyenek például a kőművesek, ácsok, lakatosok. Esetükben van néhány mester (pallér, ácsmester), akik számos legényt, esetleg mestereket foglalkoztatnak. A kőfaragók tevékenysége is hasonló.³⁵ Általában bevándorolt, gyakran német, számos esetben külföldi eredetű családokra már a 18. században az írni-olvasni tudás, s feltehetőleg a magasabb iskolázottság a jellemző. Ez egyértelműen folytatódik Keszthelyen is. A népes Lichtenvolner família (Horváth 1991 és Horváth 1996) esetében Lichtenvolner József vándorol be az 1780-as években, fiai (Ignác, Ferenc, József) a gimnázium néhány osztálya után mesterséget tanulnak. A bevándorolt családfő, majd pedig fiai is esküdtek (tanácsosok) a mezővárosban. Lichtenvolner Ferenc helyettes jegyzőként is feltűnik. Az unokák megint csak beiratkoznak a középiskolába, de pályafutásuk túlnyúlik a vizsgált korszakon. A család példája azt is mutatja, hogy a középiskola lehetővé tette a mesterséget tanulónál is az írás (és feltehetőleg más készségek) biztos használatát, közéleti szerep vállalását.³⁶

A kereskedők, regálébérlők, szolgáltatók a kisvárosi társadalom leggazdagabb adózói voltak. Az ágazati, foglalkozási besorolás mellett a korábban iparúzóként osztályozott molnárok, pékek, mészárosok is idetartoznak. Gyerekeik mozgását azonban nehéz követni, mert ezek a családok térben igen mobilak. A kereskedőknél a görög, majd pedig a zsidó boltosok, kalmárok nehezítik a nemzedékek egymásutánjának vizsgálatát. Egyetlen példánk lehet a Puli család. Puli János az 1780-es években vándorol Keszthelyre, vaskereskedéssel foglalkozik. Két fia jár a gimnáziumba. Az idősebbik, György (sz. 1784) az első humanista osztályig jut el, 1798 után sokáig semmit sem tudunk róla. 1814-től adózik, ellentétbe kerül apjával (az ellenzi házasságát), néhány évig a sörfőzést bérlő, majd 1828-ban fiatalon meghal. A fiatalabbik, János (sz. 1789) a gimnázium hat osztályának befejezése után néhány évre elmegy a városból, feleséggel jön vissza, az adójegyzék szerint obsitos, de katonai pályájáról semmit sem tudunk. Ő viszi tovább a kereskedést, először apja mellett, majd pedig önállóan. A harmadik nemzedék pályái már láthatóan szétváltnak. A kereskedő Puli János fiai a humanista

33 A Vaszariak sorsát a hercegprimássá lett Vaszari Kolos életrajzírói alapján ismerjük.

34 A két csoport megkülönböztetése elfogadott a magyar társadalomtörténeti irodalomban, de egyelőre még nem kimunkált. Keszthelyen a lakáskulturát vizsgálva mutattam rá a különbségekre. Benda 1988). A házassági kapcsolatok, a mesterségbeli mobilitást elemezve pontosabban igyekszem megragadni készülő disszertációmiban.

35 A keszthelyi kőfaragókra ld. Eszes 1980 és Eszes 1979.

36 Kugler Ferdinánd keszthelyi kőfaragó fia (sz. 1829.), 1848-ban a bécsi politechnikum hallgatója volt, ekkor hazatért s beállt honvéddnek, főhadnagyként tette le a fegyvert. Később kőfaragó mester Keszthelyen és 1877-ben polgármester (Bona 1992: 36-37).

osztályokig jutnak el, Puli György gyerekeit az özvegy nem tudja taníttatni, a két idősebb ugyan jár egy-egy osztályt, de a harmadik nem. Viszont mindhárom fiú németvarga mesterséget tanul.

Külön tárgyalandó a zsidó vallású diákok problémája.³⁷ Az első keszthelyi zsidó 1816-ban iratkozik be: Baron Jakab egy osztályt jár, további tanulmányairól semmit sem tudunk. Apja az 1790-es években költözött Keszthelyre, a zsidó hitközség egyik vezetője volt, majd özvegy anyja tűnik fel az adójegyzékekben, s a család egyre emelkedik a vagyoni és jövedelmi szintet mutató adófizetési rangsorban. Az 1830-as évekre Baron Jakab testvérével a leggazdagabb kereskedő, valódi vállalkozó lesz.³⁸ Újabb izraelita vallású helyi diák csak 1828-ban bukkan fel, a helyi rabbi fia. Majd 1831-től évente rendszeresen beiratkozik egy-két zsidó tanuló. 1844-ben az újonnan iskolába lépők között négyen vannak, a következő évben kilencen. 1845-ben az új diákok fele közülük kerül ki, ebben az évben valószínűleg több korosztály tagjai lépnek a nyilvános iskolába, ezért ez a kiemelkedő létszám.³⁹ Ennek okát azonban nem ismerjük. 1845 után a létszám három-öt körül mozog. A zsidó családok gyermekeinek taníttatása nem témánk, lévén hogy hiányzik hozzá a szakismeretünk. De a zsidó közösség már 1798-tól a település többi közösségével közösen tartja fenn az elemi iskolát, emellett zsidó tanítók is rendre felbukkannak az iratokban. A gimnáziumba az 1830-as évektől indulnak meg fiaik. Gyerekeiket a zsidó családok 9-10 évesen küldik a grammatikai osztályba. A rövid időszak nem teszi lehetővé, hogy iskoláztatási stratégiáról beszéljünk, de az 1848-as zsidó-összeírás segítségével két megállapítást azért tehetünk. Egyrészt az idősebb generációban is vannak tanult foglalkozásúak (orvos, rabbi, tanító). Másrészt az 1848-ban összeírt 10 és 20 év közötti férfiak negyede már egy vagy több osztályt járt a középiskolában, ami igen magas arány.

KÉT TŐSGYÖKERES CSALÁD ÉS A GIMNÁZIUM

Mint már többször megállapítottuk, a gazdák és szőlőművesek gyerekei alig jártak középiskolába, külön érdekes tanulmány lehet egy-egy kivétel. Erre teszünk kísérletet a Rádi család tanulmányozásával. A gazdákhöz tartozó régi keszthelyi família adófizető tagjai a 18. század közepétől egy évszázad alatt megsokasodnak, de mindössze egyetlen családot találunk, ahol valamennyi fiú beiratkozik a gimnáziumba. *Rádi*

37 Keszthelyen 1785-ben 66 zsidó férfit írtak össze, az 1850-51. évi népszámlálás pedig 678 zsidó vallású és nemzetiségű lakost talált. A keszthelyi zsidóságra ld. Czoma 1992.

38 A Baron család történetének első felét egy előadásomban foglaltam össze: az alapvetően kereskedésből élő család tevékenysége igen változatos: bérelnek az 1830-as években egy teljes jobbágytelket, olajütő malmot üzemeltetnek stb. Az 1840-es évekre a legnagyobb háztulajdonos és az egyik legnagyobb szőlőbirtokos a Baron család. A Baron testvérek unokái Pestre költöznek az 1860-as években. A családtörténetnek ezt a részét Kövér György írta meg (Kövért 1990).

39 A keszthelyi zsidó közösség anyakönyvei 1850-től maradtak fenn a helyi, ma is működő hitközség levéltárában (Czoma 1992), korábban a megyei levéltárban egyes évekből megőrződtek a beküldött anyakönyvi másodpéldányok. Ezek nem teljesek, de az 1845-ben gimnáziumot megkezdők közül többnek megvan a születési adata: ezek szerint 1834-ben született 2, 1833-ban 4. (Az anyakönyvi másolatok megtalálhatók mikrofilmen MOL Filmtár A 7625)

György 1801. február 2-án kötött házasságot Vitéz Judittal. Felesége teljesen hasonló társadalmi és vagyoni helyzetű családból származik. A tizenkét elveszületett gyermekből kilenc fiú, akik közül öt túléli a csecsemőkort és a kisgyerekkort, valamennyien felbukkannak a gimnázium tanulói között. Az 1805-ben született ikerpár, János és István kezdi a sort. István egy év után kimarad, apja mellett marad, csak később, 1842-ben köt házasságot (néhány hónappal apja halála után), s ő veszi tovább a család gazdaságát. Jánosnak az iskola jobban ment, eljut az első humanista osztályig, majd kertészlegénynek áll az uradalomba (1821). A kertész félig-meddig tanult szakma volt, az uradalmi kertészség emelkedésnek is ítéltető. 1842-ben ő is örököl apja után, konvenciósként a városban is adózik, ott is hal meg 1896. szeptember 20-án, de mást nem tudunk róla. Az 1808-ban született József is csak egy osztályt jár, majd pedig követi testvérét és apját, gazdálkodik. György (egy újabb ikerpár életben maradt tagja) befejezi a helybeli középiskola második humanista osztályát, eltűnik a szemünk elől, valószínűleg továbbtanul. Az 1813-ban született Antal néhány gimnáziumi osztály után mesterséget tanul, 1840-ben, idősebb bátyjainál korábban köt házasságot és mesterségéből él Keszthelyen. A családból valamennyi fiú járt gimnáziumba, a tehetségesebbek több osztályt végeztek, s ezáltal társadalmilag mobilizálódtak. Az iskola és a tanulás nagyon modernnek ítéltető használatával állunk itt szemben, ami azért meglepő, mert a többi Rádiak között más házaspárok esetében hasonló magatartást nem találunk. A vizsgált időszakban még egyetlen Rádi gyerek járt gimnáziumba (Rádi Antal), ő be is fejezi a humanista osztályokat és eltűnik a városból. Valószínűleg tehetsége emelte ki, azaz esetében a hagyományos kiemelkedést figyelhetjük meg. Nem tudjuk Rádi György és Vitéz Judit szokatlan és a gazdákra jellemzőtől eltérő gyermeknevelési stratégiájának okait.

A népes nemes *Csák* nemzetség egy-két ágára is jellemző a középiskola tanulás és kiemelkedés. A 18. század közepén a Csákok egyetlen bognármestert kivéve (leszármazottjai elvándorolnak) mind gazdálkodásból élnek (többen ökröt is tartanak, mind egyikük birtokol szőlőt). Az egyik mobil személy Csák Antal, aki néhány gimnáziumi osztály elvégzése után németvarga inas lesz, Keszthelyen marad. Első felesége nemes származású özvegyasszony, majd pedig annak halála után kívülről hoz magának feleséget. Két fia a helybeli gimnázium tanulója. Antal fia a második humanista osztály elvégzése után eltűnik szemünk elől, László azonban csak két évet látogatja az alsóbb osztályokat, majd helyben köt házasságot. A másik, magasabbra emelkedő mobil családtag, Csák György pályája a helyi gimnázium elvégzése után időlegesen követhetlenné válik, majd megyei tisztviselőként újra a városban telepszik le, fiai is gimnáziumba járnak. További Csák gyerekek is megtalálhatók az iskolában, de ezek legtöbbször elszigetelt esetek maradnak: mindössze egy-egy személy kiemelkedését jelentik. Ha 1770 után a fiúgyermek nemzedékeit megvizsgáljuk (a legalább 14. életévüket megérő fiúkkal számolva) minden negyedik, harmadik fiú járt gimnáziumba, s trendszerű emelkedés nem figyelhető meg. A család társadalmi súlya a szolgabíróvá emelkedő Csák György, illetve a nemesi közösségben játszott szerepe miatt az 1830-as évektől láthatóan megnőtt, s ez valószínűleg felerősítette a tisztviselői, értelmiségi középosztály felé való eredményes törekedést.

KÖVETKEZTETÉSEK

Tanulmányunkban elsősorban életutakkal, statisztikai adatokkal érveltünk. Nem ismerjük azonban a tanulás megítélését, presztízst. Végredeleink hallgatnak róla, csak egy-két esetben olvashatunk arról, hogy valamelyik gyerek iskoláztatására pénzt hagynak. (Talán némi fényt vet az iskola presztízse, hogy a gimnáziumba járó idősebb fiúk anyjokkal vagy más személlyel gyakran keresztszülők.⁴⁰) Írásunk végén felelhetünk arra kérdésre, vajon a személyekre vonatkozó összekapcsolt adatbázisok, illetve a mikroszintű lépték alkalmazása elmélyítette e korábbi tudásunkat. Elsősorban a kisvárosi iparosság szempontjából fogalmazhatjuk meg a gimnázium jelentőségét. Ebben a korábbi megállapításokat megerősíthetjük, rámutatva a nemzedékek közötti különbségekre. A reformkori társadalmi mozgások talán kevésbé látványos, de jelentős része a kis dunántúli mezővárosokban zajló átalakulás. A társadalmi újratermelésben szerepet kap középszinten a középiskola, s számos gyereket mobilizál is. Az innen kiemelkedők szerepet játszanak 1848–1849-ben, részei a polgárosodásként leírható folyamatoknak. Egyben megállapíthatjuk a gazdák és szőlőművelők leszakadását erről a folyamatról. A személyi adatbázisok összekapcsolása módszertanilag pontosabb mérési lehetőségeket teremt, s családok nemzedékeinek egyedi útját is nyomon követhetővé teszi. De ezen a téren még számos forrás felhasználása várat magára.

---

40 A Jerzsán családban az apa egyetlen esetben sem szerepel keresztszülőként, a fiú azonban az anyjával igen. A Csaplovitsoknál is gyakori a fiúk ilyen szerepvállalása.

FÜGGELÉK

1. táblázat

A keszthelyi gimnázium belépő diákjai 1808-1850

Év	Új diák	ebből keszthelyi	helyben született	másutt született	ismeretlen	zsidó
1808	79	29	23	5	1	
1809	56	19	17	2		
1810	61	21	15	5	1	
1811	43	11	7	3	1	
1812	39	12	3	8	1	
1813	46	21	16	3	2	
1814	27	14	13	1		
1815	38	11	9	2		
1816	47	16	9	5	1	1
1817	51	22	15	6	1	
1818	38	13	11	1	1	
1819	32	8	7	1		
1820	35	10	7	3		
1821	33	13	11	2		
1822	55	22	17	5		
1823	42	21	19	2		
1824	48	16	15		1	
1825	43	18	16	2	1	
1826	38	11	10		1	
1827	39	17	9	7	1	
1828	26	13	9	4		
1829	36	26	20	4	1	1
1830	38	23	18	4	1	
1831	47	12	8	3	1	
1832	30	17	16	5		2
1833	32	17	12	4		1
1834	27	15	9	6		
1835	26	13	10	1		1
1836	42	23	17	4		2
1837	42	20	18			2
1838	38	18	12	3		3
1839	49	30	22	6		2
1840	37	19	14	4		1
1841	43	19	15	4		
1842	35	14	10	4		
1843	48	21	16	3		2
1844	42	22	15	2		4
1845	46	17	12	2		9
1846	47	19	14	2		3
1847	56	20	11	7		3
1848	58	26	17	4	5	5
1849	35	13	9	4		
1850	25	8	4	4		

2. táblázat

A gimnáziumba belépő iparosgyerekek apjuk mestersége szerint és valamennyi készthelyi iparos mesterség szerinti megoszlása

Mesterség	diákok (1808-1847)	%	iparosok (1826)	%
ács	4	1,20	10	4,03
asztalos	8	2,40	5	2,02
bábsütő	3	0,90	2	0,81
bognár	7	2,10	8	3,23
borbély	1	0,30	2	0,81
csizmadia	58	17,42	33	13,31
esztergályos	1	0,30	3	1,21
fazekas	20	6,01	16	6,45
gombkötő	8	2,40	3	1,21
iparos k.m.n.	18	5,41		
kalapos	4	1,20	2	0,81
kéményseprő	1	0,30	1	0,40
kovács	14	4,20	3	1,21
kőfaragó	4	1,20	1	0,40
kőműves	10	3,00	16	6,45
könyvkötő	2	0,60	3	1,21
köteles	2	0,60	4	1,61
lakatos	3	0,90	6	2,42
mészáros	3	0,90		
molnár	9	2,70		
nyerges	5	1,50	3	1,21
órás	3	0,90	2	0,81
orgonakészítő	3	0,90	1	0,40
pék	9	2,70	3	1,21
posztónyíró	1	0,30		
puskaműves	4	1,20	2	0,81
réz műves	1	0,30	3	1,21
rostás	2	0,60	1	0,40
szűcs	33	9,91	20	8,06
szűrszabó	5	1,50	5	2,02
szabó	34	10,21	19	7,66
szappanfőző	2	0,60		
szijgyártó	4	1,20	1	0,40
takács	27	8,11	30	12,10
tímár	2	0,60	4	1,61
varga	16	4,80	15	6,05
egyéb		0,00	20	8,06
összesen	331	99,40	247	99,60

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bácskai Vera 1993: Piackörzetek és piacközpontok a Dél-Dunántúlon a XIX. század első felében. In: Kapiller Imre (szerk.) *Gazdaságtörténeti tanulmányok. /Zalai Gyűjtemény 34./* Zalaegerszeg, 213-249.
- Benda Gyula 1987: Egy mezővárosi közösség rekonstrukciója 1700 és 1850 között - kérdések és lehetőségek Keszthely példáján. In: Á. Varga László (szerk.) *Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. /Rendi társadalom - polgári társadalom 1./* Salgótarján, 145-151.
- Benda Gyula 1988: *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I. Keszthely 1711-1820.* Budapest, /Fontes Musei Ethnographiae 1./
- Benda Gyula 1995: *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai II. Keszthely 1821-1849.* Budapest, /Fontes Musei Ethnographiae 2./
- Benda Gyula 1997: A Keszthely környéki szőlőhegyek építkezése a hagyatéki és vagyonszeírások tükrében (19. század első fele). In: Cseri Miklós - S. Lackovits Emőke (szerk.) *A Balaton-Felvidék népi építészete* (A Balatonfüreden, 1997. május 21-23-án megrendezett konferencia anyaga). Szentendre-Veszprém, 293-310.
- Benda Gyula 1998: Keszthely népessége 1696-1851. In: *KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek* 16. (1997/1.) Budapest, 77-143.
- Benda Gyula 1999: A léptékváltás problémái. Keszthelyi házasságkötések 1770-1849. In: *Mikrotörténet. /Rendi Társadalom-polgári társadalom 12./* Miskolc (Megjelenés előtt)
- Benda Gyula 2000: Keszthelyi halálozások és halandóság 1746-1849. In: *KSH Népeségtudományi Központ Történeti Demográfiai Évkönyve a 2000. Évre.* Budapest, 122-165.
- Bona Gábor 1992: Az 1848/49-es honvédsereg Zala megyei születésű tisztjei. In: *A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. /Zalai Gyűjtemény 33./* Zalaegerszeg, 5-52.
- Bontz József 1896: *Keszthely város monográfiája.* Keszthely
- Czigány László 1994: Laky Demeter és Sebesy Kálmán a szabadságharcban In: *Zalai történeti tanulmányok. /Zalai Gyűjtemény 35./* Zalaegerszeg, 203-214.
- Czoma Zsófia 1992: *Keszthely zsidó lakosságának története 1850-1944.* Szakdolgozat. ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék
- Degré Alajos 1964: A keszthelyi polgárság úrbérelles mozgalmi. In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 2. 259-267.
- Degré Alajos 1966: A nagykanizsai gimnázium története 1765-1948. In: *A nagykanizsai Landrer Jenő Gimnázium évkönyve.* Nagykanizsa
- Degré Alajos - Simonffy Emil 1975: *A zalaegerszegi Központi Elemi Iskola története (1690-1949).* Zalaegerszeg,
- Eszes László 1979: Egy keszthelyi kőfaragó család. A Kuglerek. *Élet és Tudomány* 28. 883-885.
- Eszes László 1980: A keszthelyi kőfaragó műhely emlékei a Balaton vidékén (1750-1850). *Műemlékvédelem* 2. 84-107.
- Horváth D. Tamás 1988: Lichtenvolner Ferenc keszthelyi ácsmester családja és gazdálkodása a 18. század első felében. In: *Zalai Gyűjtemény* 28. Zalaegerszeg, 77-90.
- Hoós Éva 1997: Latin iskola vagy professzionális képzés. Iskolák a társadalmi elvárások hálójában a XVIII. század végén: a keszthelyi példa. In: Sasfi Csaba (szerk.) *Iskola és társadalom. A Zalaegerszegen 1996. szeptember 5-6-án rendezett konferencia előadásai. /Zalai gyűjtemény 41./* Zalaegerszeg 89-113.
- Kapiller Imre 1984: A nagykanizsai piarista gimnázium diákjai az iskola alapításától 1848-ig. In: *Zalai Gyűjtemény* 18. Zalaegerszeg
- Kapiller Imre 1987: Somogy megyei diákok Nagykanizsán a XVIII. század utolsó harmadában. *Somogyi honismereti híradó* 2. 8-13.
- Kapiller Imre 1990: Zalai diákok Kőszegen a XVIII. század utolsó évtizedeiben. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok. /Zalai Gyűjtemény 31./* Zalaegerszeg
- Karády Viktor 1997: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867-1945). Történeti-szociológiai tanulmányok.* Budapest
- Karády Viktor 2000: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867-1945) Történeti-szociológiai tanulmányok.* Budapest
- Keményfy K. Dániel 1905: *Vaszary Kolos 1855-1905.* Esztergom
- Király Ferenc 1990: Könyv és olvasója Keszthelyen a 19. század első felében. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok. /Zalai Gyűjtemény 31./* Zalaegerszeg, 165-192.

- Király Ferenc – Benda Gyula 1989: Iparosok egy kisváros társadalmában, Keszthely 1711–1850. In: VI. *Kézművestörténeti Szimpózium, Veszprém 1988. november 15–16.* MTA-VEAB 31–46.
- Klempa Károly 1944: *Fejér György keszthelyi diákévei.* Keszthely
- Koltai András 1997: A piarista tanárok életrajzi forrásai In: Sasfi Csaba (szerk.) *Iskola és társadalom. A Zalaegerszezen 1996. szeptember 5–6-án rendezett konferencia előadásai.* /Zalai gyűjtemény 41./ Zalaegerszeg, 66–72.
- Koppány Tibor – Péczely Piroska – Sági Károly 1962: *Keszthely.* Budapest
- Kovacsics József 1994: *Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke.* Budapest
- Kövér György 1993: Nobilizált pénzváltók – pénzváltó nemesek. A Baron testvérek Pesten. In: Kapiller Imre (szerk.) *Gazdaságtörténeti tanulmányok.* /Zalai Gyűjtemény 34./ Zalaegerszeg, 251–257.
- Müller Róbert 2000: *Keszthely Története I.* Keszthely,
- Molnár András (szerk.) 2001: *Zala megye archontológiája 1138–2000.* /Zalai Gyűjtemény 51./ Zalaegerszeg
- Pfeiffer János 1987: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950).* /München Dissertationes Hungaricae ex Historiae Ecclesiae VIII. Görres Gesellschaft/
- Sasfi Csaba 1990: Helybeli diákok a keszthelyi gimnáziumban. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok.* /Zalai Gyűjtemény 31./ Zalaegerszeg, 121–164.
- Sasfi Csaba 1997: A nagykanizsai és a keszthelyi gimnázium vonzáskörzete és a diákok lakóhelyi koncentrációja 1808 és 1848 között. In: Uő. (szerk.) *Iskola és társadalom. A Zalaegerszezen 1996. szeptember 5–6-án rendezett konferencia előadásai.* /Zalai gyűjtemény 41./ Zalaegerszeg, 131–171.
- Sándor Pál 1999: Keszthely város úrbéri pere a Festeticsekkel (1730–1848). In: Gyáni Gábor – Pajkossy Gábor (szerk.) *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére.* Debrecen, 23–32.
- Szabó Sándor 1983: Péteri és tétai Takáts József író és költő, mint irodalomszervező. In: *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1982–1983.* /Zalai Gyűjtemény 18./ Zalaegerszeg, 183–192.
- Szántó Imre 1984: Keszthely úrbéri viszonyai a Festeticsek földesurasága idején 1739–1848. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historica* T. LXXVIII. Szeged
- Szántó Imre 1988: A Keszthely-környéki hegyközségek kialakulása. In: *Zalai Gyűjtemény* 28. Zalaegerszeg, 55–62.
- Szilasy János 1853: *Fejér György életrajza.* Pest
- Takáts Sándor 1890: *Péteri Takáts József.* Budapest
- Tar Ferenc 1987: Asbóth Sándor, az amerikai polgárháború tábornoka. In: *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1987.* /Zalai Gyűjtemény 26./ Zalaegerszeg, 145–162.
- Vajkai Aurél 1999: *A magyar nép életmódja.* Jászöveg Műhely Kiadó
- Zsidi János 1936: *Fejér György.* Budapest /Palaestra Calasactiana 17./

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM 19. SZÁM

Koreszmék

Asbóth János: Korunk uralkodó eszméi

Lackó Miklós: A magyar konzervatívok legképzettebb publicistája

Molnár Tamás: Az új metanoia

Századforduló

Dömsödi Balázs: Menhely és razzia

Nemzedékek

Gábos András–Tóth István György: A gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumai

Századvégi szemle

Horváth László–Király Júlia: Se elkezdve, se befejezve.

A mi XX. századi közgazdaságtanunk

Esszé

Erős Vilmos: A hatalom humanizálása, avagy Szekfű démonizálása?